

Kognitív térkép a dél-alföldi tanyák jövőképéről

Cognitive Mapping of Future of Farms in the Southern Great Plain

Székely Andrea

Szegedi Tudományegyetem

E-mail:

szekely@mk.u-szeged.hu

Kotosz Balázs

Szegedi Tudományegyetem

E-mail:

kotosz@eco.u-szeged.hu

Kulcsszavak:

tanya, mentális térkép, kognitív érzékelés, Magyarország, Szerbia

Földrajzilag a tanyák a vidék szerves részét képezik. Helyzetük kettős, méretük és termelési kapacitásuk következtében sebezhető, ugyanakkor a helyi erőforrásokra és a szabadidős kapacitásokra támaszkodó értékteremtési lehetőségeik előnnyé válhatnak. A kutatás célja az aktuális információk szerzése (elhagyatottság, infrastruktúra, típusok, fejlesztés, uniós támogatás, jövőkép) mellett a tanyákról alkotott mentális kép rögzítése különböző fókuszcsoportokban. Négy fókuszcsoportot vizsgáltunk: a tanyán élő embereket, a mezőgazdasághoz kötődő, illetve nem kötődő embereket (utóbbiakat lakóhely szerint további két csoportra bontva, rurális és városi lakosságra). Az érzékelésbeli különbségek megfigyelhetők a megkérdezettek által a tanyákról készített rajzokon (kidolgozottság, objektumok száma) is.

From geographical point of view, the farms are organic parts of the rural territories. Their situation is double-faced, they are vulnerable because of their size and production capacity; but their opportunities in value creation based on local resources and leisure capacity can be transformed into advantages. The research aim was to have actual information about farms (abandoned level, infrastructure, farm types, development, European aid use, future prospects) and discover the mental cognition about farms through sketch maps made by the focus groups. Four focus groups (people

Keywords:

living on farms, agriculture related people, and not farms, related people subdivided to: rural and urban sketch maps, population) were involved. The differences of cognition, cognition can be observed on the drawings (elaboration, number of objects, and their relative location). Hungary, Serbia

Beküldve: 2017. szeptember 16.

Elfogadva: 2018. február 28.

Bevezetés

A vidék szerves részét képező tanyákat globális-lokális összefüggésben vizsgálva, természetközelségük következtében azok a környezet fenntarthatóságában is fontos szerepet játszanak. Ugyanakkor nemcsak környezeti, hanem gazdasági és társadalmi fenntarthatósági szempontból is (Kotosz 2012, Valkó et al. 2017) elemezhetők. Gazdasági szempontból helyzetük kettős, méretük és termelési kapacitásuk miatt sérülékenyek, ugyanakkor a helyi erőforrásokon alapuló értékkeremtés és a kikapcsolódásban lévő potenciális szerepük lehetőségeket tartogat számukra (Rosset 1999, Tavernier–Tolomeo 2004, Farkas–Kovács 2018). Jövőjük a vidéki és a perifériális területek általános fejlődési tendenciáján múlik. Tanulmányunkban elsősorban a fenntarthatóságuk társadalmi aspektusát elemeztük.

A tanyákról – sajátosságuk révén – mindenki hallott már az Alföldön, a róluk alkotott kép viszont nem egységes a lakosságban. Kutatásunkban arra kerestük a választ, hogy milyen véleménykülönbségek vannak a népesség egyes csoportjai között a tanyákról. Ehhez négy fókuszcsoporthoz képeztünk: tanyán élő emberek (életvitel-szerűen tanyán élők), a mezőgazdasághoz kötődő (alapvetően mezőgazdasági ismereteket nyújtó képésben részesült és/vagy mezőgazdaságban dolgozó), illetve nem kötődő emberek (utóbbiakat Bodor et al. (2017) munkájához hasonlóan lakóhely szerint további két csoportra bontva, rurális és városi lakosság – itt a megkülönböztetést a lakóhely közigazgatási besorolása adta). Személyes interjúkkal, majd kérdő-

íves felméréssel tártuk fel a tanyákról kialakult képet, van Winsen és szerzőtársai (2013) munkájához hasonlóan a mentális térképezés eszközeivel.

Nem volt célunk a tanyás térségek, a külterületek településhálózati jellegzetességeinek, vagy a külterületek gazdasági-társadalmi térben betöltött szerepének bemutatása. Ezek a kérdések is kétségtelenül fontosak, viszont e tanulmány terjedelmi keretei között nem vizsgálhatók. Kutatási céljaink és érdeklődésünk a helyi lakosság tudatában végbemenő változások feltérképezésére vonatkozott, vagyis arra, hogy mennyire tudatosulnak bennünk a változások. A tanulmány során a következő kutatási kérdések elemzésére koncentráltunk:

„Megjelent-e a tanyák folyamatban lévő funkcióváltása a lakosság tudatában”? Ha igen, milyen irányok, elemek jelentek meg? „Megjelent-e a tanyák folyamatban lévő funkcióváltása a tanyán élők tudatában”? „A tanyán élők ismeretei a tanyákról részletesebbek-e a mindennapi tapasztalatokkal nem rendelkezőkénél”? Ha igen, milyen információk tekintetében?

A tanulmány első fejezetében a tanyák funkcióit, lehetséges csoportosításait mutatjuk be. A második fejezetben a térbeli érzékelés és a mentális térképezés elméletével, módszertani kihívásaival foglalkozunk. A harmadik fejezetben az adatbázist és a módszertant ismertetjük, a negyedikben pedig az empirikus eredményeket elemezzük. Tanulmányunkat összegzéssel zárjuk.

A tanyák

A tanyákat tudományos szempontból több tudományág irányából, kisebb-nagyobb megtorpanásokkal ugyan, de hosszabb ideje vizsgálják. Inkább pontszerűen, mintsem szisztematikusan, hol a társadalomföldrajz, ezen belül is a településföldrajz, hol az ott élő emberek (szociológia, antropológia), a hagyományok (néprajz), a termőföldek és a hozzájuk tartozó gazdálkodás, termelés (agrárökonómia) szemszögéből. Kapcsolódásuk a termőföldhöz, annak műveléséhez, a múlthoz kötődően megkérdőjelezhetetlen (Kovács–Farkas 2011). Fejlesztési szempontból is megkerülhetetlen, hiszen az Alföld jelentős részén számolni kell velük. Nemcsak a tudományban, a közéletben is újjáéled a tanya problematikája írók, költők, politikusok, jogászok oldaláról.

A tanya fenntarthatóságának kérdésköre fontos terület, mely megosztja a hazai szakmai életet és a közéletet. Fejlesztésük szükségességének vagy szükségtelenségének kérdése a vidékfejlesztés kapcsán már többször napirendre került. A folyamatos fejlesztésekkel összefüggésben speciálisan kiemelt területet alkottak, illetve alkotnak ma is.

2009-ben a magyar országgyűlés határozatban emelte a tanyát a magyar nemzeti, ezzel együtt az európai örökség részévé, ugyanis a tanyát – a hagyományos gazdálkodási, települési és létformát – a magyar társadalmi, településszerkezeti és gazdaságtörténeti örökség több évszázados múltra visszatekintő részeként értelmezte¹.

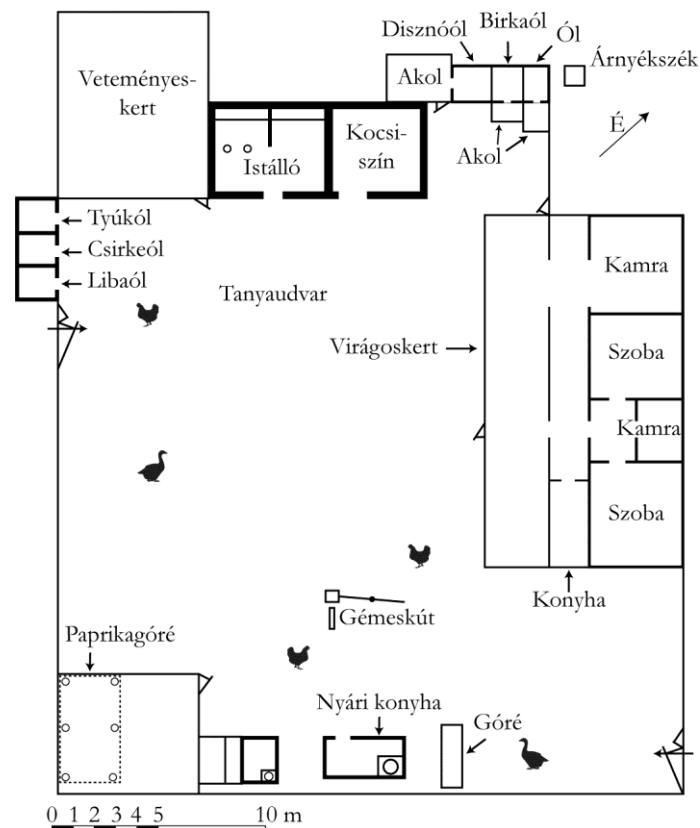
¹ 49/2009 (V. 27.) számú OGY határozata.

E határozat alapján a tanya olyan örökség, továbbá nemzeti érték, melynek fennmaradása és fejlesztése nemzeti érdek. A tanyai élet a természeti-táji adottságokhoz alkalmazkodó hagyományos létformát, gazdálkodási tevékenységet jelent, valamint egyedi kultúrát közvetít. A Magyar Kormány a B/38 számú, *a tanyak és tanyás térségek megőrzéséről, fejlesztéséről* szóló 49/2009. (V. 27.) OGY határozatban foglaltak 2011. és 2012. évi végrehajtásáról szóló jelentésében kiemelt célkitűzésként jelölte meg 2020-ig az összes magyarországi tanya villamos energiával történő ellátását. A Kormány által felállított Hungarikum Bizottság 2015. június 25-i döntése értelmében a magyar tanya mint kiemelkedő nemzeti érték, bekerült a Magyar Értéktárba.

A tanya fogalmát a termőföldről szóló 1994. évi LV. törvény 3. § b) pontja határozza meg: a *tanya* a település külterületén lévő mezőgazdasági termelés (növénytermesztés és állattenyésztés, továbbá az ezekkel kapcsolatos termékfeldolgozás és terméktárolás) céljára létesített lakó- és gazdasági épület, épületcsoport és az azonos helyrajzi szám alatt hozzá tartozó, legfeljebb 6000 m² területű föld együttese.

1. ábra

A tanya tipikus alaprajza
Typical ground-plan of a farm

A tanyák a szórványtelepülések csoportjába tartoznak, kialakulásuk feltétele, ami a szórvány települési formát általánosan lehetővé teszi: a föld birtoklásának, használatának és művelésének a rendje. A magántulajdonosi kis- és középbirtok ezt megengedi, a nagybirtok nem (Becsei 2002). A birtokforma nagyon fontos, de nem egyetlen tényezője a szórvány megjelenésének, ehhez még egyéb tényezők jelenléte is szükséges. „A tanya kialakulás általános alapelveit Erdei Ferenc (1942) az agrártelepülések tényezői címben foglalta össze: a) táj, b) mezőgazdasági termelés törvényei, c) társadalmi törvények, d) földbirtoklás jogrendje, e) népesség. Rácz István (1980) a tanya kialakulás általános és közvetlen feltételeit különböztette meg. Általános feltételek: a) település és népesség, b) nagy kiterjedésű határ, c) előnyös jogviszony, d) földbirtoklás és határhasználat. Közvetlen feltétel, hogy a földterület állandó jelleggel vagy legalábbis huzamosabb ideig egyéni birtoklásba kerüljön.” (Becsei 2002, 1200. old.). Míg a falut a kollektivitás, addig a tanyát az individualitás jellemzi.

A tanyák típusai

A tanyák heterogén jellege nézőpont kérdése is. Európai szinten a magyarországi tanyavilág erősen homogén, hazai szinten egyes térségek tanyái/külterületei eltérő jellegzetességűek, településszinten viszont a helyi lakosság minden tanyát egyedinek, a többitől jól megkülönböztethetőnek tart, így tökéletes heterogenitás jellemzi azokat.

A szociológiai alapon történő megközelítés Erdei Ferenc nevéhez fűződik. Erdei (1942) megkülönböztet: *nagygazda-, haszonbéres, kispap-, farm- és szórványtanyát*. Mendöl Tibor geográfus ugyanabban az időszakban morfológiai alapon, népességföldrajzi szempontból különítette el a településeket. Az elkülönítés alapját (két dolog): magányos vagy csoportos település, illetve a lakóhely-munkahely terének azonossága/különbsége adja. A Mendöl (1963) által meghatározott tanyatípusok: *termelési célú tanya* és *önálló telepet alkotó* (munkahelyi és lakóegység együtt) tanya. Erdei Ferenc és Mendöl Tibor vitája a mai napig nem merült feledésbe (Erdei 1941, Mendöl 1941), és a társadalomtudománnyal foglalkozók még adósok a konszenzus kialakításával. A tanyákkal foglalkozó kutatók számára (Romány 1973, Becsei 1993, Duró 1993, Beluszky 1999, Tímár 1990, Csatári 1999, Nagy et al. 2016) a tanyák tipizálásának problematikája összetett maradt, és a vitában álló említett két kutató munkássága komplexen, vagy külön-külön, de beépült a mai kutatótársadalom mindennapjaiba. Tímár Judit (1990) tanyákat és átmeneti tanyákat különített el munkájában. Tímár tanyának tekinti azt a helyet, ahol a lakófunkció és az állandó munkavégzés földrajzilag egybeesik. Átmeneti tanyának azokat a helyeket nevezi, ahol elkülönülnek a különböző funkciók: kizárólag lakás, gazdálkodás vagy hobbi funkciókat lehet felfedezni, illetve az átmeneti tanyák közé sorolja a bokortanyákat, tanyautcákat. Becsei József 2002-es tanyafelosztása három fő típust, és az utolsón belül altípusokat különböztet meg: *farmtanyát*, *családi gazdálkodásra berendezkedő, újonnan születő, továbbá már meglévő tanyát*. A már meglévő tanya kategórián belül vegetá-

lókat és megújulásra képes tanyákat különít el. Gálné Horváth (2014) doktori értekezésében négy típust azonosít: lakótanya, kiskisgazdatanya, idegenforgalmi tanya, farmtanya. A farmtanyán belül felhívja a figyelmet az ökológiai gazdálkodást folytató tanyákra, az ökotanyákra, illetve a rekreációs funkcióval rendelkező tanyák terjedésére Hódmezővásárhely környékén.

A népességföldrajz a tanyák típusait földrajzi elhelyezkedésük és mintázatuk alapján (morfológiai alapon) különbözteti meg:

- Szórt tanyák: a tanya település területei minden rendszerezettség nélkül foglalják el a területet, szórtan helyezkednek el.
- Tanyaútcák: az utak mentén sorakoznak a tanya úgynevezett tanyaútcákat vagy „tanyasort” alkotva. Békés megyében, illetve a Vajdaságban találhatóak ilyen tanyák, például Szarvas, Békés, Kondoros, Zenta, Szabadka körül.
- Tanyabokrok, bokortanyák: mezővárosok határában faluszerűen, bokrokba tömörültek a tanyaházak, például Nyíregyháza környékén közel 30–40 ház is azonosítható ilyen tanyabokrokban.
- Farmtanya: állandóan lakott, egy-egy földművelő család tulajdonában és használatában levő külterületi, magányos telep. Jellemzően a tulajdonos családi otthona, lakójának nincs háza a városban, ugyanis a farmtanya mindig valamelyik város távoli határán található. Körülötte terül el a hozzá tartozó termelőhely, a szántóföld, a kaszáló, a szőlő. Gazdasági és települési egység, látszólag szórványfalusi telep, lakója gazdaságilag és közigazgatásilag kötődik a városhoz (Beluszky 1999).

A 2005-ös Országos Területfejlesztési Konceptió szerint az akkor létező tanyatípusok a következők:

- Korszerű gazdálkodó tanyák (egyes intenzív, termelési, valamint organikus gazdálkodási formáknál).
- Üdülő- és lakófunkciójú tanyák (városok közelében, illetve táji-természeti értékekben gazdag helyszíneken, idegenforgalmi vonzerők közelében).
- Vendéglátó tanyák (például falusi és ökoturizmus helyszínei, vendégházak, turisztikai programok, vendéglők).
- Megszűnt tanyák esetén művelésbe vonás (birtokrendezés után gyümölcsös-, erdőtelepítés stb. abban az esetben, ha tanyaként nem indokolt a fenntartás) (Országos Területfejlesztési Konceptió, 2005, 98. old.).

A tanya funkcióváltásáról a jövőképekről a 2005-ben készült Alföld kutatási jelentésben találkozhatunk (Kovács 2005).

A tanya funkcióváltása az újabb elméleti csoportosításokban is nyomon követhető, az összekapcsolt lakó- és gazdálkodó funkció mellett a modern tanyafogalmainban új elemek is megjelentek. Tanulmányunkban a személyes interjúk tapasztalataira építettünk, illetve Hassink és szerzőtársai (2012), valamint Milan és szerzőtársai (2006) munkáira. A következő tanyatípusokat különböztettük meg:

- lakó- és munkahely (mezőgazdasági termelés) funkcióval rendelkező tanya,

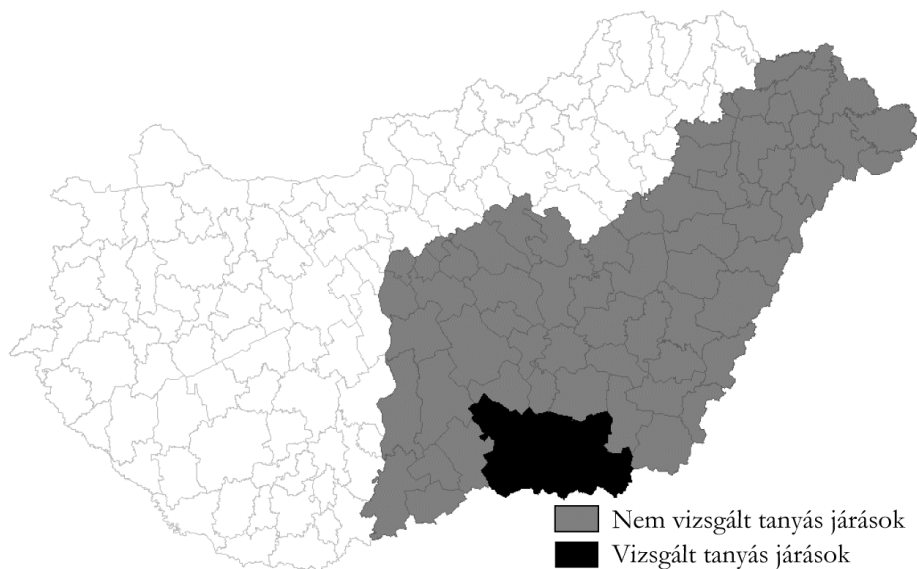
- lakó- és turisztikai funkcióval rendelkező tanya (szálláslehetőség, egyéb szolgáltatás és programlehetőség, hagyományos eszközök készítése),
- lakófunkcióval rendelkező és társadalmi közcélokat ellátó tanya (például öregek otthona),
- kizárólag tárolás funkcióval rendelkező tanya,
- másodlagos lakóhelyfunkcióval rendelkező tanya (kizárólag a nyári szezonban használja a tulajdonos).

Tanyák az Alföldön

A tanyák hazánkban (földrajzilag) a Nagyalföldön helyezkednek el, így klasszikusan Bács-Kiskun, Békés, Csongrád, Hajdú-Bihar, Jász-Nagykun-Szolnok, Szabolcs-Szatmár-Bereg megye településeinek külterületei tartoznak ide. Természetföldrajzi szempontból az Alföldhöz tartozó tanyás települések még Pest megye déli részén is találhatóak, a Ceglédi, a Dabasi, a Gyáli, a Monori, a Nagykáti, a Nagykőrösi, a Ráckevei, a Szigetszentmiklósi, a Vecsési járások településeinél. A kutatásba Csongrád és Bács-Kiskun megye déli területeit, illetve a Vajdaság alföldjét (Szerbia) vontuk be. A vizsgált tanyák a Bácskai síkvidéken, a Homokhátság területén (Ásotthalom, Mórahalom), az Alsó-Tiszavidéken, illetve a Vajdaság alföldjén (a földrajzi kistáj elnevezése Észak-Bácska) találhatóak. A szegedi kistérséget leszámítva valamennyi kistérség abszolút rurális besorolású (Kovács–Bodnár 2016).

2. ábra

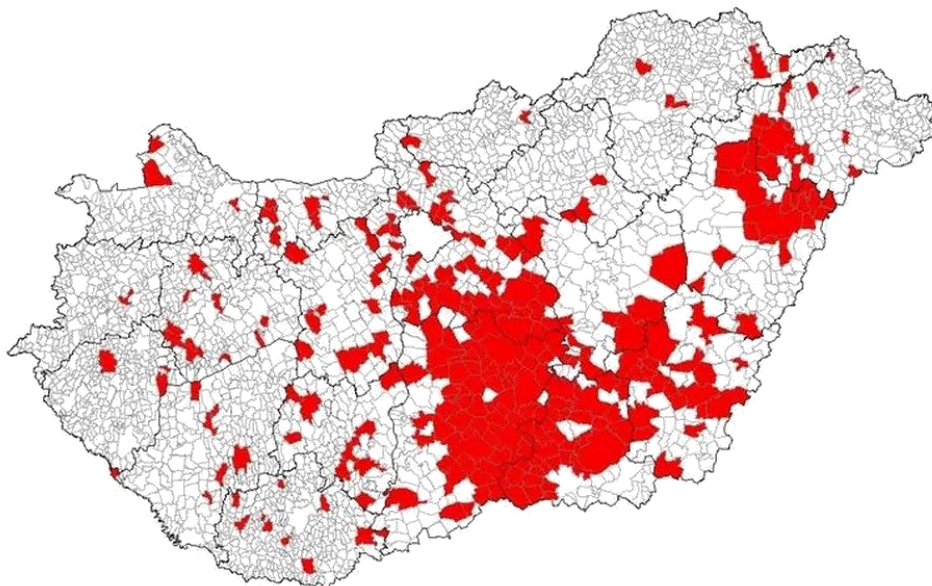
Tanyás járások az Alföldön
Districts with farms in the Great Plain

A különböző fejlesztési dokumentumokban, például Országos Területfejlesztési Koncepció (2005, valamint 2014, 153., 40. ábra), illetve szakmai portálokon (Országos Területfejlesztési és Területrendezési Információs Rendszer – TeIR) elérhetők tanyás térségeket ábrázoló térképek. Kisebb-nagyobb átfedésekkel azonos hazai területeket jelölnek, de nem minden esetben azonosítható be, hogy a különböző szakmai szervezetek milyen adatok (külterületi lakott hely vagy épület, külterületi népességszám, vagy aggregált mutatók) alapján készítették azokat.

3. ábra

**Tanyás térségek Magyarországon
az Országos Területfejlesztési Koncepció szerint**
Areas with farms in Hungary by the National Territorial Development Concept

Forrás: TeIR adatbázis, 2016 Országos Területfejlesztési Koncepció.

A második világháborút követően a tanyák kollektivizációja minden közép-európai országban megtörtént, s 1950 és 1986 között folyamatosan pusztultak a tanyák. Az akkor fennmaradt tanyák nem a szabadpiaci folyamatoknak, hanem a kormányzat agrárágazati befolyásának köszönhetik létüket. 1990 után a megművelt földterületek privatizációját követően, földhasználat-változások is bekövetkeztek. Ezzel párhuzamosan míg egyes alföldi területeken a tanyák újjáéledésének, addig másutt a tanyák (romba dőlt házak, gazdasági épületek) pusztulásának voltunk tanúi (Nagy et al. 2016).

Országos adatbázist a hazai tanyák számáról a Központi Statisztikai Hivatal (KSH) sem tart nyilván. A települések népességszámának (azok belterületi, illetve

külterületi népessége) alakulásáról időrendben részletes információkat kaphatunk. 2016 júliusában a KSH által publikált népszámlálási kötet előszavában olvasható, hogy a 2011-es népszámlálás adatai alapján, a 2001-es adatokhoz képest nőtt a külterületi lakosság száma. A birtokméretekről az agrárinformációs rendszerekben rendelkezésre állnak naprakész adatok, melyek szükségesek bizonyos termelési volumenek becsléséhez. Adatbázis-építések a tanyák jellemzőiről területi szinteken (járás, megye, 2013-at megelőzően kistérség vagy azok társulásaihoz köthető non-profit szervezetek) különböző vidékfejlesztési pályázatokhoz, LEADER programokhoz már a megelőző programozási időszakban is készültek, illetve a jelenlegi 2014–2020-as periódusban is készülnek. Ezek az adatbázisok nem mindig nyilvánosak, így hozzávetőlegesen csak becsülni lehet a jelenleg létező tanyák nagyságrendjét. A 2014–2020-as uniós programozási időszaktól egyre fontosabbá válik a vidékfejlesztés Európában és hazánkban is. Részkutatókat végeztek például Békés megye tanyáinak helyzetéről 2013-tól, melynek a külterületekre vonatkozó eredményei 2016 első felében készültek el (Nagy–Dudás 2016). Ismertek ezen kívül a Kecskemét környéki területek tanyakutatásai Csatári Bálint és szerzőtársaitól 2013-ból. Több szakágazat számára (vidék- és turizmusfejlesztés) hasznos lenne az Alföld egészére vonatkozó átfogó, aktuális és frissíthető adatokkal rendelkezni a tanyák számáról, típusairól.

Kutatásunk középpontjában az érzékelt (elsősorban nem a tényleges) funkcióváltás áll. A következő fejezetben a tér érzékelésével kapcsolatos irodalmat tekintjük át.

A térbeli érzékelés és a mentális térképezés elmélete, módszertani kihívásai

A kognitív vagy mentális térképezés módszerét a pszichológia területén dolgozták ki, de széles körben használt több tudományterületen is: a földrajzban (Downs–Stea 1973, Beauguitte et al. 2012, Balázs–Farsang 2016), a pszichológiában (Hirtle–Jonides 1985), az ökológiában (McKenna et al. 2008), a nyelvészetben (Győrffy 2016), a menedzsmentben (Eden 1988), a területi tervezésben és az urbanisztikában (Letenyei 2005, Saqalli et al. 2009). Mindezek jól kifejezik a módszer interdiszciplináris jellegét. A kognitív térkép fogalmát először Tolman (1948) amerikai pszichológus használta, amikor kísérleti patkányok térbeli tanulási folyamatát írta le. Kevyn Lynch (1960) úttörő munkájával alapozta meg a kognitív térképezést az urbanisztikában. Kísérletében amerikai nagyvárosok térbeli szerkezetének érthetőségét elemezte, utak, sarkok, kerületek, csomópontok, szimbolikus objektumok berajzolásával.

Senge (1994) értelmezésében a mentális térképek „készítése” hét fázisra tagolható: megfigyelés, szűrés, színezés, feltételezés, következtetés, hit, cselekvés. A kognitív feldolgozás során az emberek megfigyelik a jelenséget, szűrik az információkat (gyakran előítéleteken keresztül), kiszínezik azokat nem megfigyelt körülményekkel, feltételezik a nem ismert hátteret, majd a (többé-kevésbé megfigyelt, kiszínezett és

félíg igaz feltevésekkel terhelt) valóságból következtetnek, amit elhisznek, és aszerint cselekszenek. Egy adott helyzetben végzett cselekedeteik vizsgálatában e hét fázis hatását már nehéz elkülöníteni.

A mentális térképek definíciójának és csoportosításának változatossága a felhasználási területek sokszínűségéhez hasonlít. Tág, sok helyzetben használható meghatározást ad Sulsters (2005, 1. old.): „Egy mentális térkép nem olyan összetett és objektív, mint egy topográfiai térkép. Egy mentális térkép egyedi, személyes és szelektív reprezentációja a valóságnak. Mindannyian használunk mentális térképeket, amelyek nem egyformák, de vannak közös vonásaik. A mentális térkép egy területen való mozgás és tájékozódás leképezése, amelyen a hozzá kapcsolódó asszociációk és értékítéletek is megjelennek. A mentális térképek alapulhatnak személyes tapasztalaton, de ennek hiányában a médiából származó indirekt információkon vagy általános megítélésen.” Hirtle és Jonides (1985) továbbá Sulsters (2005) megmutatták, hogy a mentális térképek mindig szubjektívek, nemcsak térbeli információk vannak rajtuk, hanem a közelebbi vagy a távolabbi környezet kivetítése is. A valóságos világ reprezentációjának területi és nem területi jellegzetességeit egyaránt magukon hordozzák. A mentális térképek területi jellegét a távolság és a relatív elhelyezkedés adja. Méréssel kapcsolatos a mentális térképek legfontosabb kritikája, mely szerint a rajzok, a képek, a vázlatok objektíven nem olvashatók. Akcali (2010) amellett érvel, hogy a mentális térképek interdiszciplináris értelemben a kvalitatív kutatás részét képezik, ahol a válaszadók a mentális térbeli ábrázolást alkalmazzák. A módszert Akcali a kisebbségi kutatásokban konfliktusmenedzsmentre használta.

Ezt a változatosságot (szubjektivitás, interdiszciplinaritás, kvalitatív jelleg) ismerve, nem meglepő, hogy a mentális és/vagy kognitív térképek meghatározása és csoportosítása meglehetősen széles tartományban szóródik a szakirodalomban. Egyes szerzők a „térkép” szót is elutasítják, csak a „kép” létjogosultságát ismerik el (Letenyei 2005). Előfordul, hogy a kognitív és a mentális térképeket szinonimaként használják, de (mindkét irányban) egyik a másik altípusa is lehet. Kitchin (1994) a geográfusok és a pszichológusok félreértéseire és téves szóhasználatára hívja fel a figyelmet. Későbbi tanulmányában Kitchin (1996) amellett érvel, hogy a két tudományterület képviselőinek közösen kellene dolgozniuk annak érdekében, hogy a területi tudás mérésének közös álláspontját kialakítsák.

Didelon és szerzőtársai (2011) a mentális térképek négy típusát különítik el:

- kognitív térkép: az egyén nem térképezett területi tudása, az egyén szubjektív tere,
- vázlattérkép: egy felmérés keretében arra kéri az embereket, hogy egy specifikus teret rajzoljanak le egy *üres* papírra,
- értelmező térkép: a megkérdezettnek egy tér érzékelését kell visszaadnia, vagy valamilyen jelenséget kell a térben lehatárolnia,
- klasszikus mentális térkép: az egyének kognitív térképének kartográfiai megjelenítése.

Letenyei és Morauszki (2015) szerint a térfelfogásról többféle módon gyűjthetünk adatokat: 1. tisztán kvantitatív formában, 2. tisztán kvalitatív, nem rajzos formában, 3. szabadon rajzolt térképek segítségével (a képek szabad előhívásával), 4. térképrajzolás standardizálási céllal, 5. adatgyűjtés meglévő képek és térképek bázisán.

Bármelyik módszert is választjuk, kétféle adatot gyűjtünk. Egyrészt a területre vonatkozó információkat, másrészt a megkérdezett véleményét kifejező információkat.

1. táblázat

A mentális térképek választéka
Range of mental maps

Megnevezés	Szigorú értelemben vett	Lynch-féle előre megrajzolt térkép	Szabad vázlat
Alaptérkép	igen	igen	nem
Mit kell rajzolni?	települések helyére pont	utak, sarkok, csomópontok, kerületek, meghatározó objektumok	nem korlátozott
A mért ismeret	földrajzi elhelyezkedés	mentális kép	mentális kép
Levonható következtetés	földrajzi tudás	vegyes térbeli érzékelés	a hely jellemzői (nem mindig földrajzi, például Petőfi arcképe)
Ellenőrizhetőség	objektív és teljes körű	vegyes	csekély

Forrás: Székely–Kotosz (2018) alapján saját szerkesztés.

Ahhoz, hogy a saját módszerünket el tudjuk helyezni a lehetséges módszerek között, egy skálát készítettünk (1. táblázat). Ennek egyik végén a szigorú értelemben vett mentális térkép szerepel (ahol előre megrajzolt vaktérképet adunk a válaszadónak, és neki településeket kell berajzolnia), a közepén a Lynch-féle előre megrajzolt térkép (ami azonban az elhelyezhető objektumok körét jóval tágabban hagyja), a másik végén a szabad vázlat. Szabad vázlatnál a válaszadók egy üres lapot kapnak, amire egy földrajzilag meghatározott objektummal (esetünkben a tanya) összefüggésben bármit rajzolhatnak.

A mentális térképen (dideloni értelemben a klasszikus mentális térképek, illetve Letenyei és Morauszki csoportosításában az 5. típus) alapuló kutatások eltérő léptékekkel dolgoznak (Gold 2009). A térbeli tudás mérhető helyi (Lynch 1960), regionális (Balázs–Farsang 2016), országos (Michalkó 1998, Kiss–Bajmócy 1996, Uszkai 2015) vagy világszinten (Didelon és szerzőtársai 2011), a válaszadónak adott térkép függvényében. Ez a tipizálás a távolság szerepét helyezi fókuszba. Ahogy Csépe és szerzőtársai (2011) megemlítik, a térbeli tudás mennyisége kapcsolatban áll a tér nagyságával. Minél kisebb a térképen megjelenő tér nagysága, annál közvetlenebb a

tapasztalat; a távolság növekedésével a szekunder információk és az indirekt tanulási folyamat szerepe nő. Didelon és szerzőtársai (2011) azt állítják, hogy napjainkban a földrajzi távolság és a területi tudás közötti kapcsolat nem releváns, ugyanis az információk digitális csatornákon érkeznek. Hasonlóan Broekel és Boschma (2016) a földrajzi és a kognitív hálózatok elválásáról számol be. Kutatásunkban a tanyák észlelését négy fókuszcsoportban vizsgáltuk. Közülük a tanyákon élők földrajzi közelsége nyilvánvaló, a városi népesség él a tanyáktól a legtávolabb, ugyanakkor a digitális elérhetőség ebben a csoportban a legkedvezőbb. Ezzel együtt a földrajzi közelség szerepének elhanyagolhatóságát vitatjuk.

Adatok és módszerek

Kutatásunk két fázisban történt. A bevezető fázisra 2013-ban került sor, amikor személyes terepbejárás során 12 interjút készítettünk Magyarországon (Ásotthalom, Mórahalom, Kiszombor külterületein) és Szerbiában (Backa Topola, Mali Idos, Becej, Ada, Coka, Senta települések külterületein). Az interjúkon kívül mentális térképeket is készítettünk. Mentális térképeket (hogyan legyen összehasonlítási alapunk) és a hipotéziseket megfogalmaztuk, kontrollcsoportként 42 agrártudományokat folytató hallgatóval és 141 fővel – a tanyákhoz és a mezőgazdasághoz közvetlenül nem kötődő csoporttal – is megajzoltattuk. Az interjúk célja a későbbi kérdőív megalapozása, a tanyák hasznosítási formáinak tapasztalati megismerése volt. A nem strukturált interjúk anyaga közvetlen összehasonlításra nem volt alkalmas, így azt eredeti céljának megfelelően használtuk fel és nem elemeztük.

A második fázis 2017 első felében történt. A korábbi interjúk tapasztalatára építve összeállítottunk egy kérdőívet, amelyet a mentális térképezésre irányuló utolsó kérdéssel zártunk: „Mit jelent Önnek a tanya? Kérem, rajzolja le!” A kérdőívek kitöltésére Magyarországon Csongrád és Bács-Kiskun megyében, Szerbiában a Sombor–Becej–Kikinda–Horgos négyszögben került sor. A 4 fókuszcsoportból 319 kérdőívet gyűjtöttünk be:

- tanyán élő emberek – 31 fő (táblázatokban: tanya),
- a mezőgazdasághoz kötődő emberek – 90 fő (táblázatokban: kötődő),
- rurális területen, de nem tanyán élő emberek – 96 fő (táblázatokban: rurális),
- városi lakosság – 102 fő (táblázatokban: városi).

A kérdőívekre történő válaszadás – a felkészített kérdezőbiztosoknak is köszönhetően – teljes körű volt, ezért a 2–9. táblázatoknál külön-külön nem tüntettük fel az elemszámokat. A kérdezőbiztosok helyismerete lehetővé tette, hogy mezőgazdasághoz kötődő embereket kérdezzenek meg, ugyanis erről a sokaságról nincs olyan összesítés, amelyből statisztikai módszerekkel mintavételre kerülhetett volna sor. Ennek megfelelően részminták reprezentativitásáról sem lehet egyértelműen nyilatkozni. A minta egésze az érintett NUTS 3-as szintű területi egységek sokaságától a felnőtt népesség életkorának és nemek szerinti megoszlásában nem tért el szignifi-

kánsan. A mintavételből adódóan előfordulhatnak ingadozások, az összehasonlítások során ezeket a megfelelő tesztek segítségével figyelembe vettük.

A kutatás e szakaszában rendelkezésre álló kérdőíveket standard leíró statisztikai eszközökkel (centralitás mutatók, szóródás, megoszlás) elemeztük, illetve a csoportok eloszlását hasonlítottuk össze. Utóbbinál fontos volt, hogy az összehasonlítások eredményei egymással is összevethetők legyenek, ezért olyan tesztekert választottunk, amelyek robusztusak, valamennyi összehasonlítás során alkalmazhatók (még akkor is, ha egyes esetekben meg kellett felelni a tesztek szigorúbb alkalmazási feltételeinek is). Így a páros összehasonlításhoz Mann–Whitney-, a többes összehasonlításhoz Kruskal–Wallis-tesztet használtunk.

Mann–Whitney-teszt egymástól független minták legalább ordinális mérési szintű változóit hasonlítja össze, azt vizsgálva, hogy az egyik minta olyan eloszlásból származik-e, amelynek értékei nagyobbak a másiknál. Mivel csak az értékek elhelyezkedését hasonlítja össze, gyakran értelmezik a mediánok (sorrendben a középső értékek) egyezőségének tesztjeként. A próba ennél több értéket vesz figyelembe, így a mediánra szűkítés félreértelmezésre adhat lehetőséget. A tesztet kisebb mintáknál az eredeti logika alapján számíthatjuk. Amennyiben különbség- vagy arányskálán állnak rendelkezésre az értékek, növekvő sorrendbe állítjuk őket, és sorszámozzuk. Az egyik minta minden egyes elemére összeadjuk, hogy hány másik mintabeli elemnél nagyobb a rangja (sorszám). Ezt az összeget jelöljük U_1 -gyel. A másik mintára hasonlóan járhatunk el (U_2). A két U -érték közül az alacsonyabbat hasonlítja össze a kritikus értékkel (amelyet a megfelelő táblázatokból olvashatunk ki). Nagy minták (nagyjából $n_1 > 20$ és $n_2 > 20$) esetén U_1 eloszlása közelítőleg normális (de nem standard normális, így a szokásos z-táblázatokkal nem vethető össze) (Dusek–Kotosz 2016).

Nominális és ordinális változó közötti kapcsolat tesztelésére (azaz annak eldöntésére, hogy a nominális változó különböző értékei mellett az ordinális változó azonos értékeket vesz fel vagy azonos eloszlást követ) a Kruskal–Wallis H-teszt használható. A teszt nullhipotézise, hogy a rangszámok átlaga a csoportokban megegyezik (a kapcsolat hiánya), azaz azt teszteljük, hogy az egyes minták származhatnak-e azonos eloszlásokból. A próba a csoportokon belüli és a csoportok közötti eltérésekre épít, azonban rangszámokkal végezve el a számításokat. Első lépésként növekvő sorrendbe állítjuk az értékeket, függetlenül attól, hogy melyik csoportba tartoznak. A tesztstatisztika:

$$H = (n-1) \frac{\sum_{i=1}^g n_i (\bar{r}_i - \bar{r})^2}{\sum_{i=1}^g \sum_{j=1}^{n_i} (r_{ij} - \bar{r})^2}, \text{ ahol}$$

- n_i az i -edik csoportban a megfigyelések száma
- n az összes megfigyelés (mintaelemszám)

- r_{ij} az i -edik csoport j -edik megfigyelésének rangszáma (a teljes mintán belüli rangszám)
- \bar{r}_i az i -edik csoport rangszámainak átlaga
- \bar{r} a rangszámok átlaga, ami a megfelelő összegképlet alapján éppen $\frac{n+1}{2}$

A H értéke kellően nagy mintákra ($\forall n_i \geq 5$) közelítőleg χ^2 -eloszlást követ $(g-1)$ szabadságfokkal. Kis minták esetén táblázatokból állapíthatjuk meg a kritikus értéket (Dusek–Kotosz 2016).

A rajzok elemzése során azok kidolgozottságát, a megtalálható objektumok típusát (lakóépület, ember, növény, állat, pihenési funkciót nyújtó objektum) és számát vizsgáltuk. A kifejezetten térképjellegű rajzok csekély száma nem tette lehetővé azok térstatisztikai elemzését.

Empirikus eredmények ismertetése

Az empirikus eredmények értékelését kettébontottuk. Először a hagyományos kérdőív kérdéseire adott válaszokat értékeltük, majd a tanyákról alkotott mentális kép rajzolt vetületeit elemeztük.

A kérdőíves felmérés eredményei

Eredményeink a kutatás második fázisára, 2017-re vonatkoznak (kérdőívek + mentális térképek).

A 2. táblázat alapján látható, hogy a tanyán élő emberek véleménye sokkal (statistikailag szignifikánsan) kedvezőbb a tanyák jelenlegi és jövőbeli helyzetének megítélése szempontjából, mint a nem tanyán élő embereké (ez a nem tanyán élők bármely részcsoportjára igaz). Nyugat-európai példák is bizonyítják (Torre–Wallet 2016), hogy a városi népesség optimistább a tanyák jövőjével kapcsolatban, mint a rurális területeken élők.

2. táblázat

Átlagos értékelés a tanyák jelenlegi és jövőbeli helyzetéről, 2017

Mean opinion on the present situation and the future of farms, 2017

Helyzet	Tanya	Nem tanya				Tanya vs nem tanya	A 4 csoport összehasonlítása
		Összes	Ebből:				
			kötődő	rurális	városi		
Jelen	3,39	2,66	2,74	2,58	2,66	2 696***	15,53***
Jövő	3,52	2,61	2,54	2,50	2,78	2 743***	16,54***

Megjegyzés: az értékelés ötfokozatú skálán történt: 1 = kedvezőtlen, 5 = nagyon vonzó.

Az utolsó két oszlopban Mann–Whitney- és Kruskal–Wallis-tesztstatisztikák. *** Szignifikáns különbség 1%-on.

A jövőkép részletesebb megértése érdekében több tényező szerepére rákérdeztünk a kérdőívben. Amíg Szilágyi és Gerse (2015) egyértelműen kimutatta, hogy a településméret csökkenésével a gazdasági mutatók is tendenciaszerűen rosszabbodnak, a 3. táblázat alapján látható, hogy a tanyán élők valamennyi megkérdezett tényezővel szignifikánsan elégedettebbek, mint a nem tanyán élő társaik. Számukra a leginkább problémás terület a kereskedelem, addig az orvosi ellátással a leginkább elégedettek. Az infrastruktúrát, az oktatást és a kereskedelmet a városi lakosság jobbra értékelte (ne felejtjük el, hogy a tanyán lévő körülményekről érdeklődtünk) a vidékiekhez (rurális, kötődő) képest.

Ez az idillikus kép is alátámasztja azt a feltevést, hogy a tanyák jövőbeli tulajdonosai és lakói a jelenlegi városi emberek lehetnek. Ugyanakkor a tanyán élők szignifikánsan magasabb elégedettsége azt is jelzi, hogy a tanya és a tanyasi élet esetleges elhagyása nem az általunk vizsgált körülményekre vezethető vissza.

3. táblázat

Átlagos elégedettség a tanyákon meglévő tényezőkkel és szolgáltatásokkal, 2017
Satisfaction with factors and services in farms, 2017

Tényező és szolgáltatás	Tanya	Nem tanya				Tanya vs nem tanya	A 4 csoport összehasonlítása
		Összes	Ebből:				
			kötődő	rurális	városi		
Infrastruktúra	4,19	3,07	3,14	2,73	3,33	2 806***	19,95***
Közbiztonság	3,87	3,19	3,57	2,95	3,09	3 407**	10,03**
Oktatás	3,88	2,74	2,53	2,82	2,85	2 177***	15,50***
Orvosi ellátás	4,23	2,60	2,48	2,81	2,52	2 163***	25,52***
Kereskedelem	3,74	2,83	2,87	2,45	3,16	3 135***	18,58***
Önkormányzat	4,16	2,91	3,10	2,87	2,48	2 395***	19,68***

Megjegyzés: az értékelés hétfokozatú skálán történt: 1 = nem megfelelő, 7 = tökéletes.

Az utolsó két oszlopban rendre Mann–Whitney- és Kruskal–Wallis-tesztstatisztikák. ** Szignifikáns különbség 5%-on. *** Szignifikáns különbség 1%-on.

Nemcsak a jelenlegi helyzetre, de a népességmegtartó képesség szempontjából (Székely–Krajcsovics 2017) jelentős dinamikára is rákérdeztünk (4. táblázat). A mezőgazdaság szerepe a foglalkoztatásban az egyetlen olyan ismérv, amely objektíven megítélhető (a fejlett országokban csökkenő tendenciát mutat (Kovács 2010)), ezt valamennyi vizsgált csoport átlagosan helyesen ismerte fel. Az oktatási lehetőségek-től eltekintve, ahol egyik csoport sem számolt be szignifikáns változásról, a tanyán élő lakosság erősen romló vagy kevésbé javuló helyzetet említett, mint a nem tanyán élők, ez utóbbiak közül különösen a városi lakosság érzékelt jelentős javulást.

4. táblázat

Egyes tényezők 2004 és 2017 közötti változása
How did it change since 2004?

Tényező	Tanya	Nem tanya				Tanya vs nem tanya	A 4 csoport összeha- sonlítása
		Összes	Ebből:				
			kötődő	rurális	városi		
Munkalehetőségek a gaz- dálkodáson kívül	-0,84***	-0,04	-0,12	-0,22**	0,22***	2 444***	26,97***
Tanyán termelt termékek eladása	-0,74***	0,27***	0,33***	0,05	0,41***	2 075***	30,92***
Mezőgazdaság a foglal- koztatásban	-0,74***	-0,13**	-0,36***	-0,06	-0,01	3 032***	16,66***
Közlekedési lehetőségek	-0,32*	0,13**	0,22**	-0,07	0,26***	3 308**	12,65***
Kulturális lehetőségek	0,03	0,14***	0,06	0,07	0,27***	4 049	3,89
Oktatási lehetőségek	0,04	0,07	0,01	0,10	0,08	3 831	2,20
Az Ön anyagi helyzete	-0,42**	0,14***	0,14	0,07	0,19*	2 961***	11,62***

Megjegyzés: az értékelés ötfokozatú skálán történt: -2 = nagyon negatívan, -1 = negatívan, 0 = nem változott, +1 = pozitívan, +2 = nagyon pozitívan.

Az utolsó két oszlopban rendre Mann–Whitney- és Kruskal–Wallis-tesztstatisztikák. * Szignifikáns 10%-on. ** Szignifikáns 5%-on. *** Szignifikáns 1%-on.

Az 5. és 6. táblázatban a tanyák funkcióira vonatkozó kérdésekre adott válaszokat összegeztük. Rákérdeztünk a tanyák általános funkcióira és a válaszadó környezetében lévő tanyák funkcióira is. A tanyán élők szerint a tanya legfontosabb funkciója a lakhatás, a többi csoport (kötődő, rurális, városi) a gazdálkodást helyezte az első helyre, megerősítve a szakirodalomban is megjelenő funkció szétválását. A lakhatási és a gazdálkodási funkciók szignifikánsan eltérő arányban jelentek meg a különböző fókuszcsoportok tanyaképében, hasonlóan a pihenési funkcióhoz, ahol azonban a vidékhez nem kötődő (városi) emberek említették nagyobb arányban ezt a funkciót. Ez az eredmény megerősíti a városi népesség pozitív tanyaképét, akik elsősorban pihenési funkciója miatt érdeklődnek a tanyák iránt.

Amikor a kérdést a környezetében lévő tanyákra szűkítettük (6. táblázat), csak a lakhatási funkcióban mutatkoztak szignifikáns eltérések a vizsgált csoportok között. A kognitív folyamat feltárhatatlansága miatt nehéz megítélni, hogy a városi népesség az ismeretek hiányából adódóan hajlik a multifunkcionális használat felé, vagy éppen ők azok, akik Didelon és szerzőtársai (2011) elméletének megfelelően az elektronikus csatornákon keresztül tájékozottabbak a rurális tér átalakulásával kapcsolatban. Ennek igazolása további kutatást igényel.

5. táblázat

Vélemények a tanyák általában betöltött funkcióiról, 2017
 Opinions of people regarding functions of the farm in general, 2017

(%)

Funkció	Tanya	Nem tanya				Tanya vs nem tanya	A 4 csoport összehasonlítása
		Összes	Ebből:				
			kötődő	rurális	városi		
Lakó	81	60	73	68	42	3 561**	27,59***
Gazdálkodási	71	88	92	91	82	3 695***	11,81***
Vendégfogadási	16	27	29	32	22	3 960	4,90
Pihenési	10	22	14	20	29	3 935	9,63**
Egyéb	0	1	0	1	2	4 418	2,29

Megjegyzés: a válaszok aránya, több válasz megadására is lehetőség volt.

Az utolsó két oszlopban rendre Mann–Whitney- és Kruskal–Wallis-tesztstatisztikák. ** Szignifikáns különbség 5%-on. *** Szignifikáns különbség 1%-on.

6. táblázat

Vélemények a környezetében található tanyák betöltött funkcióiról, 2017
 Opinions of people regarding functions of the farm in the surroundings, 2017

(%)

Funkció	Tanya	Nem tanya				Tanya vs nem tanya	A 4 csoport összehasonlítása
		Összes	Ebből:				
			kötődő	rurális	városi		
Lakó	81	57	68	66	39	3 406**	27,08***
Gazdálkodási	81	73	77	74	69	4 119	2,53
Vendégfogadási	6	15	16	17	13	4 085	2,32
Pihenési	0	8	4	9	9	4 123	4,63
Egyéb	0	2	2	2	1	4 387	1,13

Megjegyzés: a válaszok aránya, több válasz megadására is lehetőség volt.

Az utolsó két oszlopban rendre Mann–Whitney- és Kruskal–Wallis-tesztstatisztikák. ** Szignifikáns különbség 5%-on. *** Szignifikáns különbség 1%-on.

Ha részletesen vizsgáljuk a gazdálkodási tevékenységeket (7. táblázat), a növénytermesztés hasonló arányban jelenik meg a válaszokban, azonban az állattenyésztés szignifikánsan kevésbé jellemző tanyasi tevékenység a tanyán élők szerint². Az 5. és 6. táblázattól eltérően, ebben az esetben a megkérdezettek 3%-a számolt be a gaz-

² A kérdőív lehetővé tette a válaszadónak, hogy egyéb kategóriát is megjelöljön, amennyiben úgy gondolta, hogy az állattenyésztésen és a növénytermesztésen kívül más tevékenységet is gazdálkodásnak minősít, volt olyan, aki a szőlőtermesztést és borászatot egyéb tevékenységnek sorolta. A tipológia a szakirodalomban is kihívásokkal küzd (Andrási–Fábián 2017).

dálkodási tevékenység hiányáról. Ez az eltérés leginkább a fogalmi problémákból adódott, és a rendszerváltás előtti idők háztáji termeléséhez kötődött (az interjúk alapján a háztáji termelést sokan nem tekintik valódi gazdálkodásnak, mert az első sorban az önellátást szolgálja).

7. táblázat

A környező tanyákon folyó gazdálkodási tevékenységről tudók aránya, 2017

Percentage of people knowing about farming activities in the surrounding farms, 2017

							(%)
Tevékenység	Tanya	Nem tanya				Tanya vs nem tanya	A 4 csoport összehasonlí- tása
		Összes	Ebből:				
			kötődő	rustális	városi		
Állattenyésztés	61	83	78	97	75	3 496***	26,73***
Növénytermesztés	68	68	71	72	62	4 450	2,88
Egyéb	6	12	11	9	16	4 210	2,94

Megjegyzés: az utolsó két oszlopban rendre Mann–Whitney- és Kruskal–Wallis-tesztstatisztikák.
*** Szignifikáns különbség 1%-on.

Rákérdeztünk arra is, hogy kik vásárolnak tanyát (8. táblázat). Az életkor szerinti megoszlásban jelentős eltérést találtunk. A tanyán élő emberek nagyobb arányban gondolták úgy, hogy fiatalok vásárolnak tanyát. A többi csoport megoszlása meglehetősen változatos, a rurális népesség nagyobb arányban érezte a külföldiek jelenlétét. A nyitott, egyéb kategóriában az összes megadott válasz a „szegények” (vagy annak szinonimája) volt. A tanyák sokszor olcsóbban megvásárolhatók, mint a községekben lévő házak vagy a városi lakások, ezért a kisebb vagyonnal rendelkezők lakhatása is megoldható ily módon. A településekről elvándorló underclass rétegek³ menedékeként megjelenő tanyák jelenségét már Kovács (2005) is említette.

Három speciális állapotú tanyára is rákérdeztünk: az elhagyott tanyákra (és azok mennyiségére), az üdülőként (pihenési célra) használt, illetve az eladó tanyákra (9. táblázat). Elhagyott tanyáról a tanyán élők tudnak leginkább, míg a városiak a legkevésbé. Figyelembe véve, hogy a kérdés a válaszadó környezetére vonatkozott, az eredmény megfelelt az előzetes várakozásoknak. Az eladásra kínált tanyáknál ugyanaz a tendencia figyelhető meg, azonban az eltérések nem szignifikánsak. A korábbiak alapján a konkrét rákérdezésnél többen említették a pihenési célú tanyahasználatot, átlagosan egynél több ilyen tanyát ismertek a megkérdezettek. Ez az eredmény azt feltételezi, hogy a tanyák funkcióváltása kezd az emberek tudatában is megjelenni.

³ Az *underclass* terminus Domanski (2001, 40. old.) szerint „egy olyan társadalmi rétegre vonatkozik, amelyet olyan jelenségek sújtanak, mint a hosszú ideig tartó munkanélküliség, az alacsony iskolázottság, a bűnözés és a tinédzserkori és házasságon kívüli terhesség... sajátos viselkedési kóddal, a *szegénység kultúrájával* rendelkeznek”.

8. táblázat

Vélemények a tanyát vásárlók személyéről, 2017

Percentage of people who think farm buyers are... (multiple choice was allowed)

(%)

Vásárló	Tanya	Nem tanya				Tanya vs nem tanya	A 4 csoport összehasonlítása
		Összes	Ebből:				
			kötődő	rustális	városi		
Gazdálkodók	68	72	60	76	79	4 264	10,18**
Külföldiek	19	19	17	32	8	4 437	19,68***
Fiatalok	45	10	6	17	7	2 882***	36,78***
Idősek	10	21	10	6	5	3 951	5,09
Egyéb ^{a)}	10	7	10	6	5	4 342	2,27

Megjegyzés: a válaszok százalékos aránya, több válasz megadására is lehetőség volt. Az utolsó két oszlopban rendre Mann–Whitney- és Kruskal–Wallis-tesztstatisztikák.

** Szignifikáns különbség 5%-on. *** Szignifikáns különbség 1%-on.

^{a)} Az összes egyéb válasz az volt, hogy „szegény emberek”.

9. táblázat

A környéken ismert adott funkciójú tanyák átlagos száma, 2017

Average quantity of ... farms in the surroundings (% of non-zero answers in parentheses)

Funkció	Tanya	Nem tanya				Tanya vs nem tanya	A 4 csoport összehason- lítása
		Összes	Ebből:				
			kötődő	rustális	városi		
Elhagyott	2,61 (90)	2,49 (68)	3,04 (79)	2,54 (74)	1,96 (54)	2 795***	23,02***
Üdülőként használt	0,65 (40)	1,26 (52)	1,47 (57)	1,20 (54)	1,14 (45)	4 029	3,02
Eladó, %	58	58	66	68	43	4 339	13,08***

Megjegyzés: Az utolsó két oszlopban rendre Mann–Whitney- és Kruskal–Wallis-tesztstatisztikák. A zárójelben a nullától eltérő válaszok aránya szerepel.

*** Szignifikáns különbség 1%-on.

A kérdőívben szerepelt hét olyan kérdés, amelyeket – tartalmukból adódóan – csak a tanyán élőknek tettünk fel. Közülük az első ilyen kérdés a megművelt terület nagyságának változására vonatkozott.

A válaszadók többsége (55%-a) arról számolt be, hogy nem volt érdemi változás, növekedést 29, csökkenést 16%-uk említett. A változásról beszámolóknak a 32%-a jelezte, hogy uniós támogatásoknak köszönhető a megművelt területek változása, miközben a támogatások lehetőségével 42%-a élt. A tanyán élők meghatározó része

tervezett valamilyen fejlesztést, míg 39%-uk a mezőgazdasági tevékenység növelését, addig 61%-uk az ingatlanállomány bővítését jelölte meg célként.

A tanyán élők relatíve elégedettek a körülményekkel, ami az elköltözési szándékokban is megmutatkozott: 13%-uk tervezi az elköltözést, a többiek terveik szerint életük végéig tanyán szeretnének élni. A válaszadók 48%-a eladná a tanyáját, ha azt el kellene hagynia. Ugyanennyien azonban távolból is visszajárnának folytatni gazdálkodási tevékenységüket. Egy válaszadó pihenési célra használná korábbi lakóhelyét. Ezek az eredmények összhangban vannak Lennert (2017) vándorlási egyenlegekből számított eredményeivel.

Mentális térképek

Következő lépésként a mentális térképek elemzésére fókuszáltunk.

A kutatás első fázisában csak a rajzokon megjelenő különböző objektumok számát rögzítettük. Az átlagos értékek a következők voltak:

- tanyasi lakosok: 6,9
- agrár tanulmányokat folytató hallgatók: 5,8
- kontrollcsoport: 5,1

Ezek az eredmények alátámasztották azt a feltételezést, hogy az emberek több ismerettel rendelkeznek a közeli dolgokról.

A kutatás második fázisában, 2017-ben több információt rögzítettünk és elemeztünk (10. és 11. táblázat). Összességében a tanyán élők több, és szignifikánsan több-fajta objektumot helyeztek el a rajzokon, ami a részletgazdagabb ismeretekre vonatkozó kérdéseinkre adott pozitív választ.

10. táblázat

Az objektumok átlagos száma a rajzokon, 2017
Average number of objects on the drawings, 2017

Objektum	Tanya	Nem tanya				Tanya vs nem tanya	A 4 csoport összehasonlítása
		Összes	Ebből:				
			kötődő	rurális	városi		
Száma (összes)	16,7	16,1	8,9	22,6	14,2	3 350	27,27***
Típusok	5,8	4,3	3,6	4,7	4,4	2 573***	13,88***
Lakóépület	0,9	0,9	0,9	1,0	0,8	3 887	8,49**
Ember	0,0	0,2	0,2	0,2	0,2	3 472**	5,93
Növény	11,4	10,8	5,1	16,2	9,2	3 515	24,29***
Állat	1,3	1,9	1,3	2,7	1,6	3 636	14,40***

Megjegyzés: az utolsó két oszlopban rendre Mann–Whitney- és Kruskal–Wallis-tesztstatisztikák. ** Szignifikáns különbség 5%-on. *** Szignifikáns különbség 1%-on.

A rurális csoport rajzai részletesebbek voltak, ők rajzolták a legtöbb épületet, növényt és állatot. A tanyán élők rajzain egyetlen ember sem található, ez azonban a sajátos szempontjukkal hozható összefüggésbe. Saját magukat nem rajzolták le, ahogy nem is látják magukat végigtekintve a tanyán.

11. táblázat

A rajzokon belül egyes típusok aránya, 2017
Percentage of drawing types, 2017

(%)

Típus	Tanya	Nem tanya				Tanya vs nem tanya	A 4 csoport összehasonlítása
		Összes	Ebből:				
			kötődő	rurális	városi		
Üdülés, pihenés	6	14	20	20	6	3 757	8,04**
Térkép	10	10	7	16	6	3 985	5,13

Megjegyzés: az utolsó két oszlopban rendre Mann–Whitney- és Kruskal–Wallis-tesztstatisztikák. ** Szignifikáns különbség 5%-on.

A pihenési funkció nagyobb arányban jelent meg a mezőgazdasághoz kötődő és a rurális népességnél, összhangban a kérdőívre adott válaszokkal. A klasszikus mentális térképek alacsony arányban (10% körül) fordultak elő, így azok részletes statisztikai elemzésére nem volt lehetőség.

Összegzés

A szakirodalmi előzmények, a terepmunka és a kérdőíves felmérés megerősítették a tanyák funkcióváltását, és új hasznosítási formák (szociális ellátás, turizmus, nyaraló) is megjelentek. A tanyán élők válaszaiban és rajzaiban ez a változás kevésbé fejeződött ki. A távolság viszont fontos volt, a közelebb álló emberek bővebb információval rendelkeztek.

Az általános elégedettség a tanyán lévő életkörülményekkel és lehetőségekkel Janus-arcú. Bár a tanyán élők a többiekénél elégedettebbek, mégis romló körülményekről számoltak be. Ennek ellenkezője jellemzi a nem tanyán élő embereket, különösen a városiakat. Az eredmények azt mutatják, hogy a tanyán élő emberek életüket a tanyán tervezik leélni, azonban utánpótlásuk nem a vidéki területekről fog érkezni. A városi népesség lehetőséget lát a tanyasi életben, azonban nem a hagyományos gazdálkodási, hanem pihenési, kikapcsolódási céllal. A csend, a tiszta levegő, egy viszonylag olcsón megszerezhető nyaraló reménye mentheti meg a tanyák egy részét a pusztulástól.

A kérdőívek lehetőséget adtak arra is, hogy a tanyák hasznosításával kapcsolatban részletesebb képet kapjunk. A tanyák lakatlanná válását a felmérés megerősítette, egyes tendenciák előrevezethetőek. 30 év múlva a tanyák akár 90%-a is elveszítheti

hagyományos tanyasi funkcióját (lakás és mezőgazdasági munkahely), amennyiben a feltárt folyamatok folytatódnak. Úgy gondoljuk, hogy a hagyományos mezőgazdasági hasznosítás mellett hasonló mennyiségben, rekreációs célra átalakuló tanyák maradnak fenn. A vidéki népesség által szegényesnek tartott infrastrukturális elemek miatt a periurbanizáció aktív szereplőire hárul a tanyák megmentésének feladata. Ugyanakkor a mentális térképeken a hagyományos tanya hasznosítása kiemelkedő szerepű, közel egyedülálló volt.

A kutatás folytatásaként a kérdőív nyugat-európai adaptációja várható, melynek segítségével nemzetközi összehasonlításra is lehetőség nyílhat. Ez a kiterjesztés egyben a hasonló településformák érzékelésével kapcsolatos további tényezőket is feltárhat.

IRODALOM

- 1/2014. (I. 3.) OGY határozat Nemzeti fejlesztés 2030 – Országos Fejlesztési és Területfejlesztési Koncepció, 2014 <http://regionalispolitika.kormany.hu/nemzeti-fejlesztes-2030-orzagos-fejlesztési-es-területfejlesztési-koncepcio>
- 97/2005. (XII.25) OGY határozat az Országos Területfejlesztési Koncepcióról.
- AKCALI, E. (2010): Reading the Cyprus Conflict through Mental Maps. An interdisciplinary Approach to Ethno-Nationalism In: GUELKE (szerk.): *The Challenges in Ethno Nationalism* pp. 41–59. Palgrave-Macmillan, New York, https://doi.org/10.1057/9780230282131_3
- ANDRÁSI, ZS.–FÁBIÁN, ZS. (2017): A hazai mezőgazdasági termelés területi szerkezetének gazdaságtipológiai vizsgálata *Területi Statisztika* 57 (4): 422–435. <https://doi.org/10.15196/TS570405>
- BALÁZS, B.–FARSANG, A. (2016): A szegedi középiskolások országhatár-képzete Magyarország délkeleti határáról *Földrajzi Közlemények* 140 (3): 258–269.
- BEAUGUITTE, L.–DIDELON, C.–GRASLAND, C. (2012): Le projet EuroBroadMap. Visions de l'Europe dans le monde. *Politique européenne* 2012/2 (37): 156–167. <https://doi.org/10.3917/poeu.037.0156>
- BECSEI, J. (1993): A tanya-fogalom tartalmáról *Földrajzi Értesítő* 42 (1–4): 35–39.
- BECSEI, J. (2002): A tanyarendszer jövőbeni alakulására ható tényezők *Magyar Tudomány* 108 (9): 1196–1213.
- BELUSZKY, P. (1999): *Magyarország településföldrajza* Dialog Campus, Budapest-Pécs.
- BODOR, Á.–GRÜNHUT, Z.–HORECZKI, R. (2017): Városi bizalmatlanság, vidéki bizalom. Esetleg fordítva? – A bizalom és a településtípus összefüggései Európában *Területi Statisztika* 57 (4): 406–421. <https://doi.org/10.15196/TS570404>
- BROEKEL, T.–BOSCHMA, R. (2016): The cognitive and geographical structure of knowledge links and how they influence firms' innovation performance *Regional Statistics* 6 (2): 3–26. <https://doi.org/10.15196/RS06201>
- CSATÁRI, B. (1999): A tanyák szerepe a vidékfejlesztésben *A Falu* 14 (4): 45–52.
- CSATÁRI, B.–FARKAS, J. ZS.–LENNERT, J. (2013): Land Use Changes in the Rural-Urban Fringe of Kecskemét after the Economic Transition *Journal of Settlements and Spatial Planning* 4 (2): 153–159

- CSÉPE, V.–GYÓRI, M.–RAGÓ, A. (2011): *Általános pszichológia*, vol 2, Tanulás-Emlékezés-Tudás Humán környezeti kogníció eligazodás, úttalálás a térben Osiris, Budapest.
- DIDELON, C.–DE RUFFRAY, S.–BOQUET, M.–LAMBERT, N. (2011): A World of Interstices: A Fuzzy Logic Approach to the Analysis of Interpretative Maps *The Cartographic Journal* 48 (2): 100–107. <https://doi.org/10.1179/1743277411y.0000000009>
- DOMANSKI, H. (2001): A szegénység társadalmi meghatározói a posztkommunista társadalmakban *Szociológiai Szemle* 11 (4): 40–65.
- DOWNS, R. M.–STEA, D. (1973): Cognitive maps Spatial Behaviour: Process and Products In: DOWNS, R. M.–STEA, D. (szerk.): *Image and Environment: Cognitive Mapping and Spatial Behaviour*, 8–26., Aldine Transaction, New Brunswick.
- DURÓ, A. (1993): *A tanyai átalakulás szociálgeográfiai értelmezése a szegedi tanyarendszer példáján* Kandidátusi értekezés, MTA Regionális kutatások Központja, Kecskemét.
- DUSEK, T.–KOTOSZ, B. (2016): *Területi statisztika* Akadémiai Kiadó, Budapest.
- EDEN, C. (1988): Cognitive mapping *European Journal of Operational Research* 36 (1): 1–13. [https://doi.org/10.1016/0377-2217\(88\)90002-1](https://doi.org/10.1016/0377-2217(88)90002-1)
- ERDEI, F. (1941): A tanyás települések földrajzi szemlélete *Földrajzi Közlemények* 69 (12):103–113.
- ERDEI, F. (1942): *Magyar tanyák* Athenaeum, Budapest.
- FARKAS, J. ZS.–KOVÁCS, A. D. (2018): Kritikai észrevételek a magyar vidékfejlesztésről a vidékföldrajz szempontjából *Területi Statisztika* 58 (1): 57–83. <https://doi.org/10.15196/TS580103>
- GÁLNÉ HORVÁTH, I. (2014): *A Hódmezővásárhely környéki tanyák és tanyaközpontok vizsgálata a tér és idő összefüggésében* PhD értekezés, Pécsi Tudományegyetem, Földtudományok Doktori Iskola.
- GOLD, J. R. (2009): Behavioral Geography In: Kitchin, E.–Thrift, N. (eds) *International Encyclopedia of Human Geography* pp. 282–293., Elsevier, Amsterdam. <https://doi.org/10.1016/b978-008044910-4.00665-9>
- GYÓRFFY, E. (2016): Mental mapping in socio-onomastics *Rivista Italiana di Onomastica* 22 (1): 65–78.
- HASSINK, J.–HULSINK, W.–GRIN, J. (2012): Care Farms in the Netherlands: An Underexplored Example of Multifunctional Agriculture – Toward an Empirically Grounded, Organization-Theory-Based Typology *Rural Sociology* 77 (4): 569–600. <https://doi.org/10.1111/j.1549-0831.2012.00089.x>
- HIRTLE, C. S.–JONIDES, J. (1985): Evidence of hierarchies in cognitive maps *Memory & Cognition* 13 (3): 208–217. <https://doi.org/10.3758/bf03197683>
- KISS, J.–BAJMÓCY, P. (1996): Egyetemi hallgatók mentális térképei Magyarországon. A mental map-ek módszeréről *Tér és Társadalom* 10 (2-3): 55–68.
- KITCHIN, R. (1994): Cognitive maps: what they are and why study them *Journal of Environmental Psychology* 14 (1): 1–19. [https://doi.org/10.1016/s0272-4944\(05\)80194-x](https://doi.org/10.1016/s0272-4944(05)80194-x)
- KITCHIN, R. (1996): Increasing the integrity of cognitive mapping research: appraising conceptual schemata of environment – behaviour interaction *Progress in Human Geography* 20 (1): 56–84. <https://doi.org/10.1177/030913259602000104>

- KOTOSZ, B. (2012): Measuring Sustainable Development at Macro Level In: Zentkova, I. (szerk): *Global Commodity Markets: New Challenges and the Role of Policy* pp. 707–712.
- KOVÁCS, A. D. (2005): A tanyák társadalmi környezete és a helyi tudás szerepe a környezeti konfliktusok feloldásában In: *Tanyakutatás, 2005* Kutatási jelentések, 1. füzet. A tanyás térségek környezete pp. 34–35., MTA RKK Alföldi Tudományos Intézete, Kecskemét.
- KOVÁCS, A. D.–FARKAS, J. Zs. (2011): Problems and Development Concepts for Scattered Farms in Hungary—a Case Study from the “Kiskunság Region” *Hrvatski geografski glasnik* 73 (2): 165–177. <https://doi.org/10.21861/hgg.2011.73.02.12>
- KOVÁCS, G. (2010): A mezőgazdasági szektor nemzetgazdasági jelentősége. *Gazdálkodás* 54 (5): 466–478.
- KOVÁCS, P.–BODNÁR, G. (2017) Examining the Factors of Endogenous Development in Hungarian Rural Areas by Means of PLS Path Analysis *Regional Statistics* 7 (1): 090–114. <https://doi.org/10.15196/RS07106>
- KSH (2016): *Népszámlálás 2011. – 20. A külterületen élők társadalmi, gazdasági jellemzői* Központi Statisztikai Hivatal, Budapest.
- LENNERT, J. (2017): A visegrádi országok vidéki tereinek rendszerváltás utáni vándorlási folyamatai *Területi Statisztika* 57 (3): 272–293, <https://doi.org/10.15196/TS570302>
- LETENYEI, L. (szerk.) (2005): *Településkutatás I. egyetemi jegyzet* Ráció Kiadó, Budapest.
- LETENYEI, L.–MORAUSZKI, A. (2015): Indicators of Cross-Border Impact: Mental Mapping, Position-generator and Language Skills *Cross-Border Review* 2015 (1): 97–108.
- LYNCH, K. (1960): *The Image of the City* MIT Press, Cambridge.
- MCKENNA, J.–QUINN, R. J.–DONNELLY, D. J.–COOPER, A. G. (2008): Accurate Mental Map as an Aspect of Local Ecological Knowledge (LEK): a Case Study from Lough Neagh, Northern Ireland *Ecology and Society* 13 (1): 13. <http://www.ecologyandsociety.org/vol13/iss1/art13/> <https://doi.org/10.5751/es-02393-130113>
- MILAN, M. J.–BARTOLOMÉ, J.–QUINTANILLA, R.–GARCÍA-CACHÁN, M. D.–ESPEJO, M.–HERRÁIZ, P. L.–SÁNCHEZ-RECIO, J. M.–PIEDRAFITA, J. (2006): Structural characterisation and typology of beef cattle farms of Spanish wooded rangelands (dehesas) *Livestock Science* 99 (2-3): 197–209. <https://doi.org/10.1016/j.livprodsci.2005.06.012>
- MENDÖL, T. (1941): Megjegyzések Erdei Ferenc „A tanyás települések földrajzi szemlélete” c. cikkéhez *Földrajzi Közlemények* 69 (12): 113–115.
- MENDÖL, T. (1963): *Általános településföldrajz* Akadémiai Kiadó, Budapest.
- MICHALKÓ, G. (1998): Mentális térképek a turizmus kutatásban *Tér és Társadalom* 12 (1-2): 111–125.
- NAGY, G.–DUDÁS, G.–BODNÁR, G. (2016): „Megfogyva bár...” Egy tanyafelmérés tanulságai Békés megyében *Tér és Társadalom* 30 (1): 93–111. <https://doi.org/10.17649/tet.30.1.2721>
- NAGY, G.–DUDÁS, G. (2016): Fél évszázaddal Mendöl után – A Békés megyei külterületek állapota *Településföldrajzi Tanulmányok* 5 (1): 108–122.

- RÁCZ, I. (1980): A tanyarendszer kialakulása In: PÖLÖSKEI F. –SZABAD GY. (szerk): *A magyar tanyarendszer múltja* pp. 97–168., Akadémiai Kiadó, Budapest.
- ROMÁNY, P. (1973): *A tanyarendszer ma* Kossuth Könyvkiadó, Budapest.
- ROSSET, P. M. (1999): The Multiple Functions and Benefits of Small Farm Agriculture in the Context of Global Trade Negotiations *Food First Policy Brief*, No 4. The Institute for Food and Development Policy, Oakland, CA
- SAQALLI, M.–CARON, P.–DEFOURNY, P.–ISSAKA, A. (2009): The PBRM (perception-based regional mapping): A spatial method to support regional development initiatives *Applied Geography* 29 (3): 358–370. <https://doi.org/10.1016/j.apgeog.2008.11.003>
- SENGE, P. M. (1994): *The Fifth Discipline Fieldbook: Strategies and Tools for Building a Learning Organization* Doubleday, New York.
- SULSTERS, W. A. (2005): *Mental mapping, viewing the urban landscapes of the mind* University of Delft, mimeo, Delft.
- SZÉKELY, A.–KOTOSZ, B. (2018): From Fence to Wall: Changes in the Mental Space of Border Zones in Eastern Europe *Regional Science: Policy and Practice* 2018:1–14. <https://doi.org/10.1111/rsp3.12120>
- SZÉKELY, A.–KRAJCSOVICZ, A. (2017): A népességmegtartó képesség kérdésköre, valamint kísérlet annak számítására *Jelenkori társadalmi és gazdasági folyamatok*, 12 (1-2): 63–76.
- SZILÁGYI, D. – GERSE, J. (2015): Fokról-fokra a települési lépcsőn – társadalmi-gazdasági különbségek a településhierarchia-szintek között Magyarországon *Területi Statisztika* 55 (2): 180–198.
- TAVERNIER, E. M.–TOLOMEO, V. (2004): Farm Typology and Sustainable Agriculture: Does Size Matter? *Journal of Sustainable Agriculture* 24 (2): 33–46. https://doi.org/10.1300/j064v24n02_05
- TÍMÁR, J. (1990): Kérdőjelek és hiányjelek a tanyakutatásban *Tér és Társadalom* 4 (2): 49–62.
- TOLMAN, E. C. (1948): Cognitive Maps in Rats and Men *Psychological Review* 55 (4): 189–208. <https://doi.org/10.1037/h0061626>
- TORRE, A.–WALLET, F. (2016): *Regional Development in Rural Areas. Analytical tools and Public policies* Springer Briefs in Regional Science, Springer, Heidelberg. https://doi.org/10.1007/978-3-319-02372-4_4
- USZKAI, A. (2015): Európai országhép kutatások a mentális térképezés módszerével In: KARLOVITZ, J. T. (szerk.): *Fejlődő jogrendszer és gazdasági környezet a változó társadalomban* pp. 95–101., International Research Institute, Komárno.
- VALKÓ, G.–FEKETE-FARKAS, M.–KOVÁCS, I. (2017): Indicators for the economic dimension of sustainable agriculture in the European Union *Regional Statistics* 7 (1): 179–196. <https://doi.org/10.15196/RS07110>
- VAN WINSEN, F.–DE MEY, Y.–LAUWERS, L.–VAN PASSEL, S.–VANCAUTEREN, M.–WAUTERS, E. (2013): Cognitive mapping: A method to elucidate and present farmers' risk perception *Agricultural Systems* 122: 42–52. <https://doi.org/10.1016/j.agry.2013.08.003>